

‘Ongaarne beticht en bevlekt’

*Vrouwen, mannen en hun beledigingen voor de Correctionele
Rechtbank te Amsterdam, 1811-1838*

Annemieke Keunen

Er bestaat een hardnekkig cliché wanneer het op beledigend taalgebruik aankomt. Beledigend geklets wordt immers bij uitstek tot het domein der vrouwen gerekend. Het zijn vrouwen die hun mond voorbij praten, roddelen, kijven en kwaadspreken. Bovendien schijnen ze er zichtbaar plezier in te hebben om anderen door het slijk te halen of stijf te schelden. Ze worden dan niet voor niets viswijven en feeksen genoemd. In drama en literatuur worden deze vrouwen al eeuwen regelmatig opgevoerd. Met een samenzweerderige blik in de ogen, wijdbeens en de handen in de zij, tiranniseren zij de buurt en personifiëren de roddel en het gekijf¹.

In dit artikel ga ik na of dit cliché ook bevestigd wordt uit andere historische bronnen. Ik doe dat aan de hand van strafrechtzaken gevoerd wegens belediging tussen 1811 en 1838 te Amsterdam. Allereerst komt de vraag aan de orde of belediging een overtreding is waar met name vrouwen voor terechtstonden. Vervolgens staat de vraag centraal of, en zo ja op welke wijze, er sprake was van een sekse-specifiek karakter van beledigingen en de conflicten die eraan ten grondslag lagen.

Belediging als strafbaar feit

Verschillende functionarissen of instanties konden worden benaderd als men zich wilde beklagen over een belediging. Men kon bijvoorbeeld terecht bij een kerkeraad of pastoor, een wijkmeester, een notaris of bij een straf- of vrederechter². Onderzoek heeft inmiddels uitgewezen dat vrouwen veelvuldig bij belediging als overtreding betrokken waren, hetzij als klaagster, hetzij als beklagde. Dat is opvallend, daar bij overtredingen, met uitzondering van ‘typische’ vrouwendelicten als kindermoord of prostitutie, het aantal aangeklaagde vrouwen over het algemeen ver achterblijft bij het aantal mannen dat voor eenzelfde overtreding wordt aangeklaagd. In het geval van belediging concluderen de meeste onderzoekers dat vrouwen bijna net zoveel of evenveel als mannen werden aangeklaagd wegens belediging, of het nu een wereldlijke of kerkelijke instantie betrof³. Soms kwam men zelfs tot de conclusie dat het aantal wegens belediging veroordeelde vrouwen het aantal veroordeelde mannen overtrof⁴.

Strafbaarstelling van belediging is een lastig juridisch probleem. Hoe te bepalen wat en wanneer iets beledigend is? Was een belediging wel als zodanig bedoeld? Wat de een als een ernstige belediging opvat, kan de ander lachend naast zich neerleggen. En, wanneer een rechter van mening is dat er daadwerkelijk van

belediging sprake is, hoe moet de schade ervan worden bepaald en de dader bestraft? In de loop der eeuwen is de wetgeving ten aanzien van belediging dan ook regelmatig aangepast, niet in de laatste plaats omdat wat men als beledigend definiëerde, voortdurend veranderde⁵.

In de onderhavige periode is de *Code Pénal* van kracht, de strafwet die in 1811 door de Fransen in Nederland was ingevoerd. De *Code Pénal* onderscheidde verschillende soorten belediging tussen burgers. De twee zwaarste vormen van strafbare belediging, 'laster' (art. 367) en 'smaadwoorden' (art. 375), werden in de *Code Pénal* als wanbedrijven aangemerkt en berecht door een Correctionele Rechtbank⁶. De laagste rechterlijke instantie, de Rechtbank van Enkele Politie, vonniste over 'scheldwoorden' (art. 471 sub 11).

In de *Code Pénal* wordt nergens in zijn algemeenheid uitgedrukt wat we onder een belediging moeten verstaan en hij geeft evenmin veel houvast om te bepalen wanneer er sprake is van laster, smaad- of scheldwoorden. De *Code Pénal* is met betrekking tot belediging slechts duidelijk over een aantal aspecten. Zo moesten laster en smaadwoorden betrekking hebben op zaken die volgens de wet strafbaar waren, bijvoorbeeld iemand voor dief of moordenaar uitmaken. Alle beledigingen waarbij dit niet het geval was, werden als een overtreding van art. 471 (scheldwoorden) berecht. Voor diegene die wegens laster of smaadwoorden terechtstond, was het erg moeilijk om te bewijzen dat wat hij of zij beweerd had, ook echt waar was. De rechtbank accepteerde namelijk uitsluitend een vonnis of een andere authentieke akte als bewijsmateriaal voor de betichting. Een andere belangrijke bepaling was dat beledigingen pas vervolgd konden worden wanneer deze in het openbaar waren geuit. Wat precies onder openbaar verstaan moest worden, staat echter niet nader aangegeven. De getuigen mochten ook geen familieleden van de betrokkenen zijn. Beledigingen die in de privésfeer tot grote ellende hadden geleid, konden dus niet middels een strafrechtelijke procedure worden vervolgd. Voor het beantwoorden van de hier gestelde vragen zijn de precieze verschillen tussen de wetsartikelen verder niet van primair belang. Het gaat meer om de vraag of, en zo ja op welke wijze, mensen gebruik maakten van politie en justitie bij het verdedigen van hun eer, of het juridisch gezien nu laster, smaad of schelden betrof.

Het initiatief tot het indienen van een aanklacht wegens een belediging moest van de burgers zelf uitgaan. Het Openbaar Ministerie stelde namelijk geen vervolging in bij belediging zonder dat de beledigde partij zelf een aanklacht had ingediend (Wetboek van Strafvordering art.22). Men kon dat op twee manieren doen. Het was mogelijk om rechtstreeks een aanklacht te versturen naar de officier van justitie bij de Correctionele Rechtbank, zelf geschreven of met behulp van een notaris of advocaat. De officier van justitie had vervolgens tot taak bewijsmateriaal te verzamelen en advies uit te brengen over de te volgen juridische procedure. Veel vaker maakten burgers echter gebruik van de mogelijkheid om een aanklacht in te dienen bij een commissaris van politie. De commissaris maakte proces-verbaal op en stuurde dit vervolgens naar de officier van justitie. Of, wanneer hij van mening was dat hij met een overtreding te maken had die tot de com-

petentie van de Politierechter behoorde (scheldwoorden of burengerucht), stuurde hij het proces-verbaal naar de Rechtbank van Enkele Politie. Het kwam er dus veelal op neer dat de commissaris in eerste instantie oordeelde over de zwaarte van de belediging.

Ik had graag zowel de rechtszaken bij de Rechtbank van Enkele Politie wegens scheldwoorden en burengerucht, als die wegens laster en smaadwoorden bij de Correctionele Rechtbank bestudeerd. Helaas zijn de Amsterdamse archieven van de Politierechter spoorloos verdwenen. De resultaten van dit onderzoek zijn dan ook gebaseerd op de archieven van de Correctionele Rechtbank; de parketregisters, processen-verbaal, zittingsverslagen en vonnissen. Het rechtsgebied van de Correctionele Rechtbank te Amsterdam besloeg, behalve de stad zelf, de kleinere gemeenten in de onmiddellijke omgeving en een gedeelte van het Gooi.

Terechtstaan wegens belediging voor de Correctionele Rechtbank

Wanneer de officier van justitie bepaald had dat hij met een geval van laster of smaadwoorden van doen had, stuurde hij de stukken naar de rechter en werden de partijen gedagvaard om te verschijnen. Hoeveel mensen werden nu tussen 1811 en 1838 wegens belediging voor de rechter gedaagd?

Tabel 1

Aantallen aangeklaagde vrouwen en mannen wegens laster (art. 367 CP) en smaadwoorden (art. 375 CP) absoluut en relatief: 1-11-1813 tot 1-10-1838 per 5 jaar⁷.

	Totaal	vrouwen	mannen	vrouwen%	mannen%
1813 -1818	35 (2)*	5	30	14.3	85.7
1819 -1823	67	18	49	26.9	73.1
1824 -1828	99	39	60	39.4	60.6
1829 -1833	129	49	80	38.0	62.0
1834 -1838	133	55	78	41.3	58.6
Totaal	463 (2)*	166	297	35.85	64.15

* Twee personen waarvan het geslacht niet bekend is.

Bovenstaande tabel geeft te zien dat er tussen 1813 en 1838 in totaal 463 personen wegens belediging werden aangeklaagd, 35.8% vrouwen en 64.1% mannen. Het aantal aangeklaagde personen steeg in deze 25 jaar tot bijna het viervoudige: van 35 in de eerste vijf jaar naar 133 in de laatste vijf jaar⁸. Absoluut gezien nemen de aantallen aangeklaagde vrouwen en mannen toe, maar de stijging van het aantal vrouwen is groter dan die van de mannen. In de eerste vijf jaar maken vrouwen 14.3% van alle aangeklaagde personen uit, in de laatste vijf jaar is dat 41.3%.

Hoeveel personen werden er nu op basis van een aanklacht wegens belediging *veroordeeld*? Er werden 329 personen veroordeeld; 121 vrouwen (= 36.7%) en 208 mannen (= 63.2%). De aanklachten tegen dertien mannen en één vrouw werden geseponneerd. In totaal werden 120 personen vrijgesproken; 44 vrouwen en 76 mannen.

Bekijken we tot slot of vrouwen uitzonderlijk veel wegens belediging werden aangeklaagd. Daartoe vergelijken we het aantal aanklachten wegens belediging met andere aanklachten tegen vrouwen ingebracht. Er is geteld over zes jaren tussen 1811 en 1838⁹.

Tabel 2

Verdeling van de aangeklaagde vrouwen naar delictsoort per jaar, uitgedrukt in percentages.

	1818	1819	1820	1825	1830	1835
mishandeling	21.0	33.9	34.5	29.2	37.8	50.8
diefstal	50.9	47.4	52.7	37.1	35.2	14.0
belediging	3.5	3.4	1.8	5.6	9.5	8.4
zeden	5.3	1.7	1.8	5.6	—,—	0.6
oplichting	15.8	6.8	—,—	7.8	2.7	3.3
overige	3.5	6.8	9.1	14.6	14.8	22.9

Duidelijk is te zien dat belediging bij lange na niet de grootste delictcategorie vormde. Mishandeling en diefstal zijn de twee categorieën waar de meeste vrouwen voor werden aangeklaagd¹⁰.

Op basis van deze gegevens kunnen de volgende conclusies worden getrokken. Ten eerste: tussen 1813 en 1838 is er sprake van een flinke toename van het aantal aanklachten wegens belediging. Ten tweede: één op de drie personen die wegens belediging werden aangeklaagd was een vrouw. Ten derde: vrouwen maakten nauwelijks meer kans om veroordeeld te worden dan mannen en werden ook evenredig vaak vrijgesproken¹¹. Het is dus niet zo dat justitie strenger optrad tegen vrouwen omdat zij vond dat juist vrouwen hun beledigende mond behoorden te houden. Ten vierde: kijken we naar alle overtredingen waarvoor vrouwen werden aangeklaagd, dan maakte belediging daar slechts 5,7% van uit. Het is dus ook niet zo dat van alle tegen vrouwen ingebrachte aanklachten een groot aantal bestond uit klachten wegens belediging. Tenslotte, en dat is tevens het antwoord op de gestelde vraag: absoluut gezien waren het vooral mannen die voor de Correctionele Rechtbank wegens belediging werden aangeklaagd en veroordeeld. Bekijken we echter de cijfers over de gewezen vonnissen van de Correctionele Rechtbank over dezelfde periode, dan blijkt het aandeel van vrouwen – op het totaal aantal veroordeelden wegens alle soorten van overtredingen – 21% te zijn geweest¹². Uit mijn onderzoek blijkt dat het aandeel van vrouwen bij de veroordeelde belediging 37% was. Vrouwen werden dus relatief gezien meer dan gemiddeld wegens belediging veroordeeld.

Jij oude donderhoer!

In een brief van 1 mei 1830 beklagde Jacoba van Rooijen zich met haar dochter bij de officier van justitie te Amsterdam:

dat zekere vrouwen, met namen Dina en Maria Koning (...), hebben kunnen goedvinden van in den avond op den 27 dezer, tusschen zes à zeven uren, zich te vervoegen ter woning van ons bovengenoemde, onder het maken van burengerugt met bijvoeging der scheldwoorden aande eerst ondergetekende, onder uitbraking van veele vloeken Jij oude donderhoer, gij hebt immers in u jeugd een liederlijk leeven aangelegd en waard een bordjeshoer met bijvoeging van verdere scheldwoorden en onder uitbraking van zwaare vloeken zeggende Zoo gij lieden den Haarlemmerdijk overgaat, zullen wij u plukken als een vogel en het goed van het lijf scheuren ...!¹³

In de persoonlijk geschreven aanklachten aan de officier van justitie worden over het algemeen het best de grieven van de beledigde partij verwoord. Daarin staat vaak veel uitgebreider vermeld wie wat beweerd had dan in de aanklachten die bij de politie werden ingediend. Het proces-verbaal werd immers door een politie-beambte opgesteld met daarin de voorgeschreven informatie zoals plaats en persoonsgegevens, en een korte omschrijving van de belediging(en).

De informatie uit de aanklachten en de zittingsverslagen vormt de basis voor het beantwoorden van de vraag naar de sekse-specifieke verschillen van de beledigingen¹⁴. In de eerste plaats wordt bekeken waarover men ruzie maakte en welke partijen daarbij tegenover elkaar stonden. Met andere woorden, wie beledigde wie waarover? Daagden echtparen elkaar voor het gerecht, of burenen, en namen vrouwen daar net zo vaak het initiatief toe als mannen? Vervolgens komt aan de orde welke beledigingen tegen vrouwen en welke beledigingen tegen mannen werden geuit. Waarop hadden de beledigingen betrekking; welke elementen van de eer waren in het geding?

Voor we aan de beantwoording van deze vragen toekomen, worden eerst kort de omstandigheden waaronder de conflicten plaatsvonden, uiteengezet.

Zielsgrievend is het Mijnheer den Officier!

Dat de persoonlijke eer en goede naam van groot belang werden geacht, wordt in ander historisch onderzoek bevestigd. Er wordt zelfs gesproken van eer als hét begrip om de persoonlijkheid in het Ancien Régime mee te omschrijven¹⁵. Maar ook in de negentiende eeuw speelden eer en reputatie voor alle lagen van de bevolking een zeer belangrijke rol¹⁶.

In Amsterdam had men er aan het begin van de negentiende eeuw heel wat voor over om zich van de effecten van schadelijke beledigingen te ontdoen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de beledigde partij vaak al vele malen persoonlijk geprobeerd had om de lasteraar tot andere gedachten te brengen of al eens naar een vrederechter was gestapt. Sommigen betaalden een klerk om uitvoerige klachten aan de officier van justitie te kunnen sturen en gingen in hoger beroep wanneer ze het met het vonnis niet eens waren. Uit de aanklachten blijkt ook dat mensen uit de directe omgeving van de beledigde partij er op aandrongen dat hij

of zij zich van de smaad zou ontdoen omdat ze anders niet meer over de vloer wilden komen of zelfs samenleven: beledigingen, met name die op zedelijk terrein, veroorzaakten nogal wat 'herriment' in een huwelijk. Er werd zelfs verhuisd om aan de beledigingen en de gevolgen daarvan te ontkomen!

De armoede was gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw zo groot dat ongeveer een kwart tot een derde van de Amsterdamse bevolking steun moest ontvangen van de bedeling. Zelfs bij volledige steuntoekenning betekende dat doorgaans slechts een gedeeltelijke verlichting van de kosten voor het levensonderhoud. Men bleef in financieel opzicht dus altijd afhankelijk van hulp van familieleden of bureu. Getrouwde vrouwen waren afhankelijk van het inkomen van hun mannen, zeker wanneer er veel kinderen waren. Omgekeerd waren ouders afhankelijk van de arbeidsinkomsten van hun kinderen. En voor iedereen in grote nood gold dat men afhankelijk was van wat de omgeving nog kon missen. En de nood was voor veel Amsterdammers regelmatig hoog, daar de eerste helft van de negentiende eeuw grote crisisperiodes kende. Er waren zeer dure jaren, 1817 en 1831-1832, er waren verschillende uitzonderlijk strenge winters en de werkloosheid was groot. Permanent werk was er alleen voor een deel van de geschoolde (mannelijke) arbeiders. Een deel had slechts werk in de zomer en er bestond een structureel overschot van ongeschoolde arbeiders¹⁷.

Wanneer in zulke slechte economische omstandigheden het gerucht ging dat je niet te vertrouwen was of 'een liederlijk leven' leidde, kon dat ernstige gevolgen voor de broodwinning hebben. Een opperman uit Naarden van wie beweerd werd dat hij een kruik jenever had gestolen, deed aangifte daar "hij die den Koning twee en twintig jaaren gediend heeft en met een zwaar huishouden belast is, nu door eenieder geschuwd wordt (...) ze willen geen dief over de vloer". Tien dagen na zijn aangifte ging hij terug naar de politie om te vragen of men vaart achter de procedure wilde zetten, want hij kon nergens meer werk krijgen. De assessor van Naarden schreef vervolgens een brief aan de officier van de Correctionele Rechtbank en deed "vanwege de hooge nood van de klager" een dringend beroep op de officier om de zaak spoedig in behandeling te nemen¹⁸. De hierboven reeds gemelde Jacoba van Rooijen schreef in haar aanklacht dat Dina en Maria Koning niet alleen haar bedreigden, maar ook nog van haar dochter beweerden dat die een relatie met een getrouwde man had. "Dat dit burengerugt met uitbraking van veele scheldwoorden mijne eer krenkt, mij in mijne affaire nadeel toebrengt en een kwaad huishouden zoude kunnen verwekken (...) Zielsgrievend is het Mijnheer den Officier!". De vrouw wilde haar zestienjarige dochter zelfs door een vroedvrouw laten onderzoeken om te kunnen bewijzen dat haar dochter nog maagd was¹⁹.

Jacobica van Rooijen was, net als haar dochter, groenteverkoopster. Dat is representatief voor de beroepen die de vrouwen opgaven. Veel van hen waren werkzaam als ventster, bleekster, dienstmeid, of tapster. Een enkele kruister, baker, of publieke vrouw vult dit rijtje aan. Ongeveer een derde van alle vrouwen, aanklaagsters en beklaagden, zei zonder beroep te zijn. Sommige vrouwen gaven bij de politie wel een beroep op maar niet bij de rechter. Bij de mannen zien we

een veel grotere verscheidenheid aan ongeschoolde beroepen; erg veel sjouwers, kruiers en knechten van kleine zelfstandigen. Mannen vermeldden af en toe dat ze zonder werk waren. Over de burgerlijke staat is tot slot nog vermeldenswaard dat van de beklagde vrouwen 40% gehuwd was; de resterende 60% was ongehuwd, weduwe en soms gescheiden²⁰.

Ruzies over liefde, de huur, of onzedelijkheid ...

Het indienen van een aanklacht tegen de buren of familieleden betekende voor velen waarschijnlijk een lastige afweging van tegenstrijdige belangen. Enerzijds moest een klacht worden ingediend want de reputatie was besmet en men vreesde voor de gevolgen. Wanneer geen aanklacht werd ingediend, kon de omgeving bovendien gaan denken dat de belediging misschien wel op waarheid berustte. Anderzijds riskeerde men door het indienen van een klacht de solidariteit van de betreffende buren of familieleden. Zeker een alleenstaande moeder kon die solidariteit in tijden van economische malaise niet missen²¹. Dit argument gold nog sterker wanneer een vrouw een aanklacht tegen haar eigen man zou willen indienen: ze riskeerde zijn bijdrage aan het gezinsinkomen.

Aanklachten werden misschien ook wel eens als dreigmiddel ingediend, niet met de bedoeling om er meteen een zaak van te maken maar om te waarschuwen dat als er geen einde aan het beledigen kwam, een rechtszaak in het verschiet lag²². Misschien hoopte men dat in eerste instantie de politie bestraffend tegen de agressor zou optreden. Bij een langdurige ruzie tussen twee schoonzussen bleek uit een brief van de commissaris van politie dat hem “de bestaande kwestie tussen Klaasje Schamhart en Anna Schelling van ouds en zeer wel bekend is”. Hij had de twee vrouwen bij zich ontboden en “getracht eene onderlinge verzoening te bewerken hetwelk mij wel meer gelukt was, maar nu te vergeefs is geweest, blijvende de klageresse bij hare, door zekeren zaakwaarnemer opgemaakte klagte”²³. Anna Schelling, die van haar schoonzus beweerde dat ze een raamhoer was geweest en een horloge had gestolen, werd in 1834 wegens burengerucht veroordeeld. Toen Klaasje Schamhart haar in 1835 opnieuw aanklaagde, werd Anna wegens laster bij herhaling, tot drie maanden gevangenisstraf veroordeeld.

De geschonden eer kon natuurlijk ook als dekmantel worden gebruikt om iemand veroordeeld te krijgen. Het was immers erg moeilijk om te bewijzen dat de laster of smaadwoorden op waarheid berustten; dan moest men beschikken over een authentieke acte waaruit dat viel op te maken. Een belediging werd ook nooit zonder reden geuit, tenzij in laveloze dronkenschap of baldadigheid. In vrijwel alle onderzochte zaken waren de partijen dan ook familie, buren of anderszins bekenden van elkaar.

Met welke conflicten kwam men nu voor de rechter terecht en welke partijen stonden daarbij tegenover elkaar? De meeste conflicten gingen over werkzaamheden of over geld. Een op de vier ruzies betrof een scheldpartij wegens (achterstallige) betalingen en niet nagekomen afspraken omtrent het werk. Opvallend veel van de conflicten betroffen de huur of het onderhoud van de huizen. Vrouwen

waren hierbij als beklaagde én als aanklaagster ver in de minderheid. Ze traden slechts in een vierde van de gevallen als partij op. Het waren dus voor het grootste deel mannen die elkaar in deze conflicten als partij ontmoetten. Opvallend is dat in slechts enkele gevallen werknemers aanklachten tegen werkgevers indienden. Dit is tekenend voor de verhoudingen, want het ligt voor de hand dat bij diefstal veel werkgevers in eerste instantie hun personeel zullen verdenken. Anderzijds drongen werkgevers er bij hun werknemers op aan een aanklacht in te dienen om zich van smaad te ontdoen. Zo werd een overhaaldersknecht aan de Overtoom er door een buurvrouw van beschuldigd dat hij 's morgens vroeg met gestolen goed van zijn werkgever liep te sjouwen. De werkgever hoorde dit en had daarop gezegd dat "hij aldien hij dit op zich liet zitten hij getuige hem dan uit zijnen dienst moest ontslaan".²⁴

Wat tot erg veel gescheld en vechtpartijen aanleiding gaf, waren dronkenschap en baldadigheid (17%). Er werd heel wat afgescholden in de tapperij of herberg wanneer het met het dobbelen niet helemaal eerlijk verliep of als men weigerde het gelag te betalen. Bij deze categorie zien we een extreme vorm van sekse-specifiek gedrag; vrouwen komen nauwelijks als partij voor, helemaal niet als beklaagde en als aanklaagster slechts een enkele keer omdat ze als tapster gemolesteerd werd. Misschien gold voor Amsterdam hetzelfde als voor achttiende-eeuws Parijs waar kroegbezoek toch vooral een mannenaangelegenheid was²⁵. Overigens werden bijna alle aanklachten in deze categorie ingediend wegens mishandeling; de dronkelappen waren dus altijd in vechtpartijen beland.

Problemen binnen het huwelijk, het gezin en de familie leverden ook veel rechtszaken op (15%). Men had ruzie over de kinderen, uit jaloezie over gestrande liefdes en natuurlijk omdat echtelieden elkaar het leven zuur maakten. Vrouwen waren bij deze ruzies zeer actief; óf ze maakten zo'n gigantische ruzie dat ze werden aangeklaagd, óf ze namen zelf het initiatief om naar de politie te stappen. Het zijn vrouwen die uit jaloezie hun ex-echtgenoten en rivaales belasterden en daarom werden aangeklaagd. Het zijn vrouwen die hun mannen voor de rechter sleepten omdat ze geen geld voor de kinderen betaalden en het zijn vrouwen die hun mannen wegens mishandeling lieten vervolgen. In deze categorie zijn er onder de beklaagden én aanklagers dan ook meer vrouwen dan mannen te vinden.

Wat net zo vaak tot ergernis leidde, is het dicht op elkaar in een huis of steeg wonen; kortom de burenruzies over het water scheppen, het lawaai van de kinderen en werkplaatsen of het eeuwige gescheld van die vrouw van drie hoog. Ook hier zijn vrouwen als partij in de meerderheid; dat wordt vooral veroorzaakt door het feit dat juist vrouwen aanklachten indienden. Burenruzies vonden vaak plaats op het trapportaal of op de binnenplaats zodat 'een menigte volks' dit gehoord had.

Regelmatig werden ook klachten ingediend door mensen die schoon genoeg hadden van een of andere slepende kwestie. Het betreft hier 28 zaken (=15%), waarbij de klacht expliciet werd ingediend omdat de laster een hardnekkige geruchtenstroom veroorzaakt had, hetgeen de aanklagers 'nu eindelijk moede' waren. Hier zijn de ruzies opgenomen waar de partijen elkaar helemaal niet kenden

of waar men reeds op andere manieren geprobeerd had om de geruchten te stoppen door naar de vrederechter te gaan. Men werd bijvoorbeeld almaar beschimpt en belasterd zonder duidelijke reden. Dat overkwam de dienstmeid Keetje Baszanger die, volgens haar zeggen zonder enige aanleiding, voortdurend door haar buurvrouwen, een schoensmeerster en bloemenventster, werd uitgescholden. Keetje kon er op den duur niet meer tegen en verhuisde om aan de toorn te ontkomen. Ze had echter de pech dat in dezelfde gang waarheen zij verhuisde, een goede vriendin bleek te wonen van de twee ex-buurvrouwen. Het kwam opnieuw tot een confrontatie, waarbij de drie vrouwen

zich niet ontzien hebben om na haar Suppleante op hare eigene woning, welke Zij waren ingedrongen, mishandeld te hebben haar daarna nog op de publieke Straat, in tegenwoordigheid van eene bij die gelegenheid toegevloede menigte, te beledigen en te injurieren, haar toe te voegen dat zij was een beest, een hoer, een dief en moordenaarster van haare kinderen²⁶.

Keetje Baszanger onderstreepte dat deze “schandelijke” beledigingen “haar in hare kostwinning werkelijk zoude te kort doen” en dat ze “hare eer en goede naam” diende te “conserveren”. Bij deze ruzies zijn weer wat meer mannen dan vrouwen betrokken.

Tenslotte heb ik ook nog een (kleine) groep ruzies bij elkaar gebracht onder de noemer ‘ongewenste bemoeienis’. Het gaat om tien zaken (6%) en het betreft in alle gevallen mensen die ongevraagd bij andere ruzies tussenbeide kwamen of zich ongevraagd met de beroepsuitoefening van een ander bemoeiden; ze kregen daardoor de volle lading over zich heen. Het waren allemaal mannen die zich beklagden over de onbetamelijke manier waarop andere mannen hen bij zo’n botsing hadden bejegend.

Onmiskenaar is van sekse-verschil sprake bij ruzies ontstaan uit dronkenschap, balorigheid of ongewenste bemoeienis. Dat waren blijkbaar conflictsituaties waar vrouwen veel minder vaak in terecht kwamen, of in ieder geval niet zodanig dat er rechtszaken uit volgden. Maar ook bij de andere soorten ruzies is, zij het veel minder scherp, sprake van sekse-verschillen. Uit mijn gegevens blijkt dat meer vrouwen dan mannen bij de rechter kwamen in verband met conflicten over de liefde, het gezin, of het buurtleven. Mannen zijn daarentegen meer vertegenwoordigd bij conflicten over zakelijke afspraken en geldtransacties. Het zij nog maar weer eens gezegd: dit alles op basis van wat aangegeven en berecht is bij de Correctionele Rechtbank. We zullen nooit weten hoeveel ruzies helemaal niet bij justitie terecht kwamen en het is mogelijk dat het geschetste beeld weer verandert, wanneer we hier ook de gegevens van de politierechter bij hadden kunnen betrekken²⁷.

Sletten en stinkhoeren

Welke beledigingen werden nu tegen vrouwen en welke beledigingen tegen mannen geuit en waarop hadden die beledigingen eigenlijk betrekking?

Uit de aanklachten blijkt zonder twijfel dat men vrouwen beledigde op het terrein van de zedelijkheid. Ongeacht de achtergrond van het conflict en ongeacht wie er schold, een vrouw werd beledigd met woorden die haar kuisheid bezoe-delden: vrouwen werden uitgemaakt voor hoeren en echtbreeksters, ze baarden onechte kinderen en pleegden veelvuldig overspel. Tijdens het vegen van de straat was Isaac Okker tegen zijn buurvrouw Sara Rood uitgevallen dat zij

Eene Zakkerolster was, dat zy Eene Egtbreekerze Kat was (...) dat hy zelfs meer dan eenz zyn Plezier met haar zoude gehad hebben & aan haar tot zyn wille heeft gehad, by voegende dat zy zestien onechte kinderen gehad heeft²⁸.

Het meest populaire scheldwoord tegen vrouwen was 'hoer' dat bij vrijwel elke ruzie, en in eindeloze variaties, gebruikt werd. Er waren bijvoorbeeld allemanshoeren, stinkhoeren, rasphuishoeren, loederhoeren, sodomieterhoeren of simpelweg verrotte hoeren. Soms werd een vrouw ook voor hoer uitgescholden met een specifieke bedoeling zoals een 'rooije hoer' voor een vrouw met rood haar, een 'koperen ketel hoer' voor een vrouw die een ketel gestolen zou hebben of een 'smousenhoer', 'bakkershoer' en 'dievenhoer', voor de vrouwen die een relatie hadden met respectievelijk een jood, een bakker en een veroordeelde dief. Populaire scheldwoorden tegen vrouwen waren verder 'echtbrekerster', 'lel' of 'lellebel' en 'makrol'. Van alle aanklachten die een vrouw indiende omdat iemand haar middels een specifieke belediging probeerde zwart te maken, was er slechts één aanklacht waarbij de vrouw voor 'dief' werd uitgemaakt. In de overige gevallen werd zij belasterd om haar onkuise gedrag zoals: een naaister uit Weesp die klaagde dat over haar werd verteld dat ze een onecht kind van haar oom had gebaard; een winkelierster die er door haar buurvrouw van werd beschuldigd dat ze "in overspelige omgang met haar commensaal leefde"; of een jalouse ex-echtgenote die haar rivale van hoererij beschuldigde²⁹.

Uit ander onderzoek naar belediging blijkt eveneens dat vrijwel alle beledigingen tegen vrouwen op de een of andere manier betrekking hebben op haar kuisheid³⁰. Ook op basis van het door mij onderzochte materiaal kun je niet anders constateren dan dat voor vrouwen kuisheid de norm was die met het beledigen werd geschonden. Het leidt dan ook geen twijfel dat het kuisheidsideaal voor vrouwen van zeer grote betekenis was.

Met deze constatering beginnen echter pas de moeilijkheden. We willen immers te weten komen welk effect beledigingen sorteerden; welke beledigingen meer dan andere als bijzonder kwetsend werden ervaren, en vooral wat dat zegt over het eergevoel van mannen en vrouwen. Is dat alleen per geval, op individueel niveau vast te stellen of zijn daar ook algemenere uitspraken over te doen? In historisch onderzoek naar belediging³¹ gaat men er naar mijn mening te gemakkelijk van uit dat de kwantiteit van de geuite beledigingen zowel bepalend is voor de ernst ervan als voor hoe de ideale man of vrouw zich had te gedragen³². Met andere woorden: aangezien vrouwen altijd voor hoeren, sletten en echtbreeksters werden uitgemaakt, concludeert men dat dat de ergste scheldwoorden zijn die

men een vrouw naar het hoofd kon slingeren én dat de eer van vrouwen uitsluitend via hun kuisheid werd bepaald.

Dit is een te simpele conclusie. Enerzijds interpreteert men de gebruikte woorden veel te letterlijk en worden eventueel andere erecodes volledig uit het oog verloren. Vrouwen werden in alle gevallen voor hoeren en sletten uitgescholden, ook wanneer ze gestolen of gezwendeld hadden. Er moet kortom veel preciezer gereconstrueerd worden binnen welke context een belediging werd geuit. Dan pas kunnen we bepalen of, om maar een paar voorbeelden te noemen, een vrouw voor hoer werd gescholden omdat ze gestolen had, haar rokken te ver had opgetild of haar buurkinderen tot stilte had gemaand. En dan pas kunnen we de vraag beantwoorden wanneer welke erecodes voor vrouwen golden.

Anderzijds is daarmee geen antwoord gegeven op de vraag wat dat kuisheidsideaal voor de verschillende groepen in de samenleving heeft betekend. Zo blijkt bijvoorbeeld uit het onderzoek van de Engelse historica Anna Clark, dat Londenarbeidersvrouwen rond 1800 een heel andere invulling aan het kuisheidsideaal gaven dan de burgerij. De vrouwen vroegen hulp bij de kerkelijke rechtbank, omdat ze van onzedig gedrag beschuldigd werden en daarbij voor 'hoer' waren uitgescholden. Maar diezelfde vrouwen woonden en werkten wel – tot verbazing van de rechters – naar alle tevredenheid samen met vrouwen die zichzelf af en toe prostitueerden, wanneer het financieel even slecht ging. Hun buurvrouwen waren toch zeker geen professionele hoeren!³³

Swendelaars en sodomieters

Beledigingen tegen mannen liggen op een heel ander terrein. De meeste beledigingen tegen mannen waren betichtingen van afzetterij, fraude en vooral diefstal. Ze werden dus voor afzetter, zwendelaars en dieven uitgemaakt. 'Dief' was ook als scheldwoord voor mannen het meest populair. Daarvan bestonden, net als van 'hoer', vele variaties. Dat wat gestolen was, werd aan 'dief' geplakt: katoendief, tabaksdief, houtdief etc. Populaire scheldwoorden voor mannen waren verder: schelm, smeerlap, landsdief en sodomieter. In tegenstelling tot de vrouwelijke aanklagers riepen mannen de hulp van justitie in, omdat hun materiële belangen door de beledigingen werden geschaad; het ideaalbeeld dat zich overduidelijk opdringt is dat van de betrouwbare en eerlijke man. Want de belediging die hem kwantitatief gezien het meeste trof, was die van dief, afzetter of zwendelaar. Maar ook hier is die conclusie te simpel.

Mannen konden namelijk, net als vrouwen, ernstig worden aangevallen op hun seksuele eer door hen voor sodomieter uit te maken. In de achttiende eeuw had er een nogal ingrijpende verandering ten aanzien van de mannelijke seksuele identiteit plaats gevonden. De passieve houding ten aanzien van homoseksueel gedrag was steeds minder geworden; sodomieten werden in toenemende mate als een aparte groep gezien. Aan het einde van de achttiende eeuw ontstond bovendien een nieuwe gedragscode ten aanzien van seksueel gedrag die een verregaan-

de verpreutsing met zich mee bracht. Over seksualiteit in het algemeen en sodomie en prostitutie in het bijzonder, werd nadrukkelijk gezwegen³⁴.

Dat men in Amsterdam op de hoogte was van sodomie en de gevaren voor de reputatie die dit met zich meebracht, ligt voor de hand. Sodomie was gedurende de achttiende eeuw streng vervolgd geweest³⁵. Uit de onderzochte lasterzaken wegens sodomie blijkt de bijzondere gevoeligheid voor dit onderwerp³⁶. Betrokkenen werden zeer omzichtig ingelicht of ondervraagd. Vergeleken met laster wegens diefstal of afzetterij, lijkt het erop dat men het slachtoffer van laster wegens sodomie zeer actief isoleerde. Men vermeed naar de kroeg te gaan waar de betreffende persoon zich ophield, weigerde hem nog langer de hand te schudden of te spreken en spoorde ook anderen er toe aan het slachtoffer te mijden. Werd over een man beweerd dat hij een sodomieter was, dan bevond hij zich in een bijzonder lastig parket. Op zo'n moment werd namelijk niet zijn betrouwbaarheid op het materiële vlak in twijfel getrokken, maar zijn betrouwbaarheid als man; kon hij nog wel tot het mannelijk geslacht gerekend worden? Hij handelde immers 'onnaatuurlijk' en liet zich in met 'beestachtigheden'.

Voor vrouwen kwam gedurende de achttiende eeuw steeds meer nadruk te liggen op huwelijkse trouw en huiselijkheid. Uiteindelijk werden vrouwen door bepaald seksueel gedrag onteerd, terwijl datzelfde gedrag voor mannen geen reputatieverlies opleverde, misschien zelfs statusverhogend werkte. In het door mij onderzochte materiaal is deze dubbele moraal duidelijk terug te vinden. Een mooi voorbeeld is de zaak tussen Cornelis Rijn, een tapper, en Elizabeth Vet, zonder beroep, uit Hilversum. Hij klaagt haar aan omdat ze hem, nota bene op weg naar de kerk, had uitgescholden voor 'schelm, dief' en 'hoerenjager' en nogmaals toen hij de kerk weer verliet. Tijdens de zitting uitte hij zijn vermoeden over het waarom van haar gescheld: dat hij "bij gelegenheid eene twist tussen de dochter der beklagde en zijne huisvrouw, voor den Burgemeester heeft gezegd eene oneerbare conversatie met gemeld meisje gehad te hebben". Hij gaf dus, in het bijzijn van zijn vrouw, zowel bij de vrederechter (de burgemeester) als bij de Correctionele Rechtbank, openlijk toe dat hij overspel had gepleegd met de dochter van Elizabeth. Maar dat feit was kennelijk niet van belang, want hij diende toch een aanklacht tegen haar in vanwege de beledigingen³⁷. Voor vrouwen was dit ondenkbaar. Het gerucht dat een vrouw overspelig was, betekende ernstig reputatieverlies, om in dit geval over de dochter in kwestie nog maar te zwijgen.

Conclusie: eer en reputatie

Gezien de verkennende staat van dit onderzoek is een preciezere analyse van belediging, eer en reputatie gedurende de onderhavige periode helaas onmogelijk. Daartoe zal eerst veel meer materiaal bestudeerd moeten worden. Het is wel mogelijk een aantal voorlopige uitspraken te doen.

De kwantitatieve benadering van strafbare belediging leverde ons informatie over de manier waarop burgers gebruik maakten van het strafrecht bij het verdedigen van hun geschonden eer en reputatie. Daar belediging slechts op aangifte van

de benadeelde partij voor de rechter kwam, is het interessant om te kunnen vaststellen dat men in de betreffende periode in toenemende mate van die mogelijkheid gebruik maakte. Zowel mannen als vrouwen werden van belediging beschuldigd; één op de drie beklaagden was een vrouw. Vergeleken met andere overtredingen van de strafwet is dat een hoog aandeel, maar belediging is zeker geen 'typisch' vrouwendelict te noemen. Het is echter zeer goed mogelijk dat dit beeld verandert wanneer we systematisch de gegevens uit de aangiften wegens mishandeling, schelden en burengerucht bij dit onderzoek hadden kunnen betrekken.

Nadere analyse van gegevens uit aanklachten en zittingsverslagen onderstreept de centrale rol die de eer en reputatie in het leven van Amsterdammers begin negentiende eeuw speelden. Gebleken is dat zowel in de aard van de ruzies als in de manier waarop men elkaar beledigde, van sekse-specifiek gedrag sprake was. Over het algemeen waren mannen meer betrokken bij ruzies in verband met werken geldverkeer, terwijl vrouwen vaker naar de rechter stapten in verband met conflicten die het gezin en vooral het buurtleven betroffen.

Zoals ook uit ander onderzoek al gebleken was, zijn beledigingen extreem sekse-specifiek. Beledigingen tegen vrouwen liggen vrijwel uitsluitend in de sfeer van monogaam en kuis gedrag en die van mannen in de sfeer van betrouwbaarheid op financieel en economisch terrein. Dit betekent echter niet dat vrouwen en mannen geen erecodes kenden op het terrein dat aan de andere sekse werd toegedacht, integendeel. Gebleken is dat mannen regelmatig voor sodomieter werden uitgemaakt en daardoor in een uiterst benarde situatie belandden. Voor vrouwen ligt het ingewikkelder. Zij werden altijd, ongeacht de aard van het conflict – dus ook in het geval van diefstal en oplichting – beledigd met woorden die hun kuisheid betroffen.

Het vereist zeer nauwkeurig contextueel onderzoek om te kunnen vaststellen waarom bepaalde woorden of woordcombinaties, gebruikt werden om mensen te beledigen. Pas dan kunnen we de vraag beantwoorden wanneer welke erecodes golden, waarmee we vervolgens uitspraken kunnen doen over geldende omgangsnormen ten aanzien van vrouwen en mannen.

'Reluctantly accused and besmirched'. Women, men and their insults before the Court of Correction in Amsterdam, 1811-1838

This article investigates whether there is historical evidence for the common association between women and insults, slander, and gossip. Court cases between 1811 and 1838 concerning insult and assault at the Amsterdam Court of Correction are examined to study two aspects of this issue. First, is it women in particular who were charged with insult in this period? And second, do the insults and conflicts appearing before the court exhibit a gender-specific character?

A quantitative approach to insult shows that both men and women were charged with this offence. Therefore, there is no basis in the figures for the qualification of insult as a strictly 'female' offence. By contrast, the nature of the conflicts and the accompanying insults does show a clearly gender-specific pattern. In general, men are involved in quarrels about work and money, whereas women have arguments about the family and the neighbourhood. Insults against women are almost exclusively related to the domain of monogamous and chaste behaviour, but those against men are connected to financial and economic reliability. These findings agree with the results of comparable studies. The author emphasizes that hitherto there have been some exploratory studies of the gender-specific character of insults, but that further research should aim for extensive and detailed analysis.

Noten

1. Zie bijvoorbeeld Patricia M. Spacks, *Gossip* (Chicago/Londen 1985) en de bijdrage van Maria-Theresia Leuker aan deze bundel.
2. Nederlandse voorbeelden: H.J.M. van Dapperen, *De vrederechter in Nederland 1811-1838* (Rotterdam 1991); W. Heersink, 'Eenakter uit het ruige leven: notarissen, criminaliteit en conflictregeling te Amsterdam, 1600-1800', in R. van Swaaningen e.a., *A tort et à travers. Liber amicorum Herman Bianchi* (Amsterdam 1988) 261-271; H. Roodenburg, *Onder censuur. De kerkelijke tucht in de gereformeerde gemeente van Amsterdam, 1578-1700* (Hilversum 1990).
3. Zie bijvoorbeeld voor de achttiende eeuw Anna Clark, 'Whores and gossips: sexual reputation in England 1780-1825', in A. Angerman, G. Binnema, A. Keunen e.a. (red.), *Current issues in women's history* (Londen 1989) 231-248; M. Dinges, 'Weiblichkeit in Männlichkeitsritualen? Zu weiblichen Taktiken im Ehrenhandel in Paris im 18. Jahrhundert', *Francia. Forschungen zur westeuropäischen Geschichte* 18/2 (1991) 71-98; Els Kloek, 'Criminaliteit en sekse in de confessieboeken van Leiden, 1678-1794', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 8 (1987) 134-172.
4. Tussen 1706 en 1715 werden bij de laagste rechterlijke instantie in Blackheath vooral vrouwen wegens zwaar schelden en vloeken veroordeeld; Norma Landau, *The justices of the peace, 1679-1760* (Berkeley 1984) 199. Voor de eerste helft van de negentiende eeuw constateerde T. Tuinstra dat merendeels vrouwen wegens 'eenvoudige belediging' werden veroordeeld; T. Tuinstra, "*De regtbank van simpele policie*". Een onderzoek in de archieven van de vrederechters van Almelo, Ootmarsum, Oldenzaal en Deventer in het rijksarchief van Overijssel (Doctoraal scriptie VU, Amsterdam 1986) 69.
5. Zie voor deze ontwikkeling de bijdrage van Erik-Jan Broers aan deze bundel. Vgl. ook P. Hazendonk, *De aanranding van eer of goeden naam* (Den Haag 1946) 33-50.
6. Twee andere vormen van belediging die de *Code Pénal* nog onderscheidde, waren die van 'belediging jegens ambtenaren in functie' (art. 222-227 CP) en de in 1830 aangenomen wet tegen Majesteitsschennis. Beledigingen tegen de overheid zijn in dit artikel echter verder buiten beschouwing gelaten.
7. Er is geteld vanaf 1813, daar tussen 1 november 1813 en 1 oktober 1838 geen veranderingen in het rechtssysteem optraden.
8. Die toename wordt niet door een bevolkingstoename veroorzaakt. De grootte van de bevolking neemt in deze periode zelfs iets af; H. Brugmans, *Geschiedenis van Amsterdam V: Stilstaand getij 1795-1848* (Amsterdam 1971) 131.
9. Gekozen is voor drie opeenvolgende jaren om de jaarlijkse fluctuaties te kunnen bekijken en verder met een interval van vijf jaar voor de gehele periode.
10. De sterke terugval van het percentage wegens diefstal aangeklaagde vrouwen in 1835 wordt met name veroorzaakt door een sterke stijging van de aangiften in de categorieën 'mishandeling' en 'overige' (wegens het overtreden van de wetgeving ten aanzien van de juiste maten en gewichten). Het aantal aangiften wegens diefstal bleef absoluut gezien min of meer gelijk, kende slechts in het jaar 1830 een flinke stijging.
11. Vrouwen maakten 35.8% van alle aangeklaagde personen uit (tabel 1) en 37% van alle veroordeelde personen. Voor mannen is dat respectievelijk 64.1% bij de aangeklaagden en 63% bij de veroordelingen.
12. S. Faber berekende dit percentage op basis van kleine groepen veroordeelden en benadrukt dat deze cijfers een voorlopig karakter hebben. S. Faber, *Strafrechtspleging en criminaliteit in de 19e eeuw I: Strafrechtspleging te Amsterdam 1811-1838* (Amsterdam 1978) 21.
13. Gemeente Archief Amsterdam (GAA), Rechterlijk archief 1811-1838 (5074): Processtukken 404.
14. Van de jaren 1822 en 1834 (gekozen vanwege een evenwichtige verdeling tussen het aantal vrouwelijke en mannelijke beklagden) zijn alle zaken wegens laster en smaad (44) nader bestudeerd. Van die jaren zijn ook alle zaken (27) bestudeerd wegens schelden en burengerucht. Het betreft hier zaken die in eerste instantie wegens mishandeling bij de Correctionele Rechtbank waren voorgeleid. Verder zijn uit de eerste helft van 1822 alle aanklachten wegens mishandeling bestudeerd om te zien of dergelijke zaken niet grotendeels uit de hand gelopen scheldpartijen waren. Mijn vermoeden hierover werd bevestigd; van de 124 zaken wegens mishandeling was bij 42 de oorzaak van de mishandeling belediging(en). Bij de overige 82 zaken was in de helft van de gevallen sprake van een combinatie van

schelden en gewelddadigheden. Tenslotte zijn nog een aantal zaken uit andere jaren bestudeerd wanneer gebleken was dat een verdachte of aanklager reeds eerder voor de rechter was verschenen. Van het totaal (202) vielen 20 zaken af daar er vrijwel geen gegevens van beschikbaar waren.

15. M. Dinges, 'Weiblichkeit in Männlichkeitsritualen?', 71.
16. Vgl. A. Clark, 'Whores and gossips'; C. Lipp, "'Ledige Mutter", "Huren" und "Lumpenhunde". Sexualmoral und Ehrenhändel im Arbeitermilieu des 19. Jahrhunderts', in U. Jeggle u.a. (Hg.) *Tübinger Beiträge zur Volkskultur* (1986) 70-86; P. Morris, *Defamation and sexual reputation in Somerset, 1733-1850* (Warwick 1985); M. Perrot, 'Drama's en conflicten in familie en gezin', in P. Ariès & G. Duby (red) *Geschiedenis van het persoonlijk leven* (Amsterdam 1991) 227-247.
17. M.H.D. van Leeuwen & F. Smits, 'Bedeling en arbeidsmarkt in Amsterdam in de eerste helft van de 19e eeuw', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 13 (1987) 432-457, 448; vgl. J. Kok, *Langs verboden wegen. De achtergronden van buitenechtelijke geboorten in Noord-Holland* (Hilversum 1991) 83-119.
18. GAA, 5074: Processtukken 456.
19. GAA, 5074: Processtukken 404.
20. Van mannen valt dit niet te achterhalen daar zij immers hun huwelijkse staat nooit behoeften op te geven.
21. In Amsterdam lag het percentage ongehuwde moeders tussen 1812 en 1836 rond de 16%. J. Kok, *Langs verboden wegen*, 29. Zie ook C. Stansell, *City of women. Sex and class in New York 1789-1860* (New York 1986) 19-62; A. Clark, 'Whores and gossips', 238-245; E. Ross, 'Survival networks: women's neighbourhood sharing in London before World War one', *History Workshop* (1983) 4-27; J. Winter, 'Widowed mothers and mutual aid in early Victorian Britain', *Journal of Social History* 17 (1983/84) 115-125.
22. A. Steinberg stelt dat vooral vrouwen hun aanklacht weer introkken voordat het tot een rechtszaak kwam; A. Steinberg, 'The spirit of litigation: Private prosecution and criminal justice in nineteenth century Philadelphia', *Journal of Social History* 20 (1986-'87) 231-250, alhier 239.
23. De commissaris schreef dit aan de officier van justitie die hem verzocht had in deze verzoenend op te treden; GAA, 5074; Processtukken 468.
24. GAA 5074: Audiëntieverlagen 143.
25. T. Brennan, *Public drinking and popular culture in eighteenth-century Paris* (Princeton 1988) 149. Vgl. ook met G. van den Brink, 'Van gevecht tot gerecht. Geweldpleging in het Zuidoosten van Brabant, 1811-1875', in *Alledaags en ongewoon geweld*, red. H. Franke e.a.(Groningen 1991) 96-116.
26. GAA, 5074: Processtukken 454.
27. Zoals gezegd zijn de archieven van de Politierechter te Amsterdam voor deze periode helaas verloren gegaan.
28. De ruzie tussen de familie Okker en hun omringende burens was al jaren aan de gang. Er werden verschillende aanklachten tegen de Okkers ingediend die "telkens eene buure Gerugt doet verwekken" en "zoo lang te schelden & te molesteren tot dat de klager zijn vrouw weder innoosent word & dan in Eene Krankzinnighuis te worden gebrag"; GAA, 5074: Processtukken 454.
29. GAA, 5074: Processtukken 330 en 449.
30. Zie voor een linguïstische benadering hiervan G. Hughes, *Swearing. A social history of foul language, oaths and profanity in English* (Oxford 1991) 206-235. Zie verder alle reeds vermelde historische studies over belediging. Onder antropologen wordt een zeer boeiende discussie over dit fenomeen gevoerd aan de hand van onderzoek in het mediterrane gebied; het meest recente overzicht hiervan is te vinden bij David D. Gilmore (ed.), *Honor and shame and the unity of the Mediterranean* (Washington D.C. 1987) hieruit m.n. het artikel van Maureen J. Giovannini, 'Female chastity codes in the Circum-Mediterranean: comparative perspectives', 61-74.
31. Zie bijvoorbeeld de onderzoeken van J.A. Sharpe, *Defamation and sexual slander in Early Modern England: The Church courts at York* (Borthwick Papers, 58; York 1980); B. Müller-Wirthmann, 'Raufhandel. Gewalt und Ehre im Dorf', in *Kultur der einfachen Leute. Bayerisches Volksleben vom 16. bis zum 19. Jahrhundert*, R. van Dülmen (ed) (München 1983) 79-111; D. Garrioch 'Verbal insults in eighteenth-century Paris', *The social history of language*, P. Burke & R. Porter (ed) (Cambridge 1987) 104-119.

32. M. Dinges en C. Lipp hebben bij mijn weten tot nu als enigen op dit probleem gewezen. Zie C. Lipp, "'Ledige Mutter', 'Huren' und 'Lumpenhunde'" en M. Dinges, 'Weiblichkeit in Männlichkeitsritualen?', 90.
33. A. Clark, 'Whores and gossips', 235-237. Vgl. ook met de klassieke studie van J. Pitt-Rivers die allang op dit probleem had gewezen, 'Honour and social status', in *Honour and Shame: The values of Mediterranean society*, J.G. Peristiany (ed) (Chicago 1965) 19-79.
34. Zie voor deze ontwikkeling T. van der Meer, 'Zodoms zaat in de Republiek. Stedelijke homoseksuele subculturen in de achttiende eeuw', in *Soete minne en helsche boosheit. Seksuele voorstellingen in Nederland 1300-1850*, G. Hekma & H. Roodenburg (red) (Nijmegen, 1988) 168-196, alhier 190-196; D.J. Noordam, 'Lust, last en plezier: vier eeuwen seksualiteit in Nederland', in *Een kind onder het hart*, H.M. Dupuis e.a. (red) (Amsterdam 1987) 128-170, alhier 148-158.
35. T. van der Meer, *De wesentlijke sonde van sodomie en andere vuyligheden. Sodomieten vervolgingen in Amsterdam 1730-1811* (Amsterdam 1984). Na 1811 was sodomie als zodanig niet meer strafbaar. Veroordeling ervan vond echter wel 1 à 2 maal per jaar plaats als "openbare schennis der eerbaarheid" (art.239, 330 CP).
36. In totaal heb ik acht lasterzaken wegens sodomie bestudeerd waarvan vijf uit 1822 en 1834. Als scheldwoord was het zeer populair. Dit is opmerkelijk daar deze vorm van beledigen/schelden vrijwel niet voorkwam in Parijs in de achttiende eeuw, Garrioch 'Verbal insults in eighteenth-century Paris', 108. In Somerset daarentegen was een beschuldiging wegens sodomie het ergste dat een man kon overkomen, Morris, 'Sodomy and male honor', 400.
37. Vet werd veroordeeld wegens smaadredenen. De rechters waren wel van mening dat verzachtende omstandigheden bij het vonnis mochten meespelen en veroordeelden haar tot f1,- boete. GAA, 5074, Audiëntieverslag 151.